

Перспективні геотуристичні продукти природоохоронних територій Закарпатської області

Лідія Дубіс^{a,б} , Наталія Габчак^в

^a Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

^б Люблінський католицький університет Івана Павла II, Люблін, Республіка Польща

^в Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна

Perspective geotourist products in protected areas of the Transcarpathia region

Lidia Dubis^{a,б}, Natalia Habchak^в

^a Ivan Franko National University of Lviv, 41, Doroshenko st., Lviv, 79000, Ukraine

^б John Paul II Catholic University of Lublin, 1H, Konstantynów, Lublin, 20708, Poland

^в State Higher Educational Institution «Uzhhorod National University», 3, Nadodna sq., Uzhhorod, 88000, Ukraine

ABSTRACT

Protected areas of the Transcarpathia region are represented in various regions of the Ukrainian Carpathians: NNP (National nature park) Synevir is located in Vododilno-Verhovynsky Gorgany; Uzhanian NNP includes fragments of Vododilno-Verhovynsky and Polonynsky ranges; NNP Zacharovanyi Krai and LP Syniak – central part of Vyhorlat-Hutynsky volcanic range; LP Prytysiansky represents the most valuable natural territories of Prytysenska alluvial lowland plain; Carpathian Biosphere Reserve is represented in six separate massifs (southern macroslope of Chornohirsky, the highest Svydovetski mountains' part – Svydovetsky, Marmarosky massif on northern megalope of Rahivski mountains, Kuzij-Trybushansky massif on southern branches of Svydovetsky range, Uholsko-Shyrokoluzansky massif on southern slopes of Krasna and Menchil mountain valleys, Valley of narcissuses) and two mountains (Chorna and Julivska) on Vyhorlat-Hutynsky volcanic range. These territories have a wide range of geotourist objects, many of which have become popular tourist attractions and are a part of ecoeducational paths and/or tourist routes. With such an abundance of potential geotourist attractions there are no complete geotourist products on the protected areas of the Transcarpathia. The purpose of this study is to offer several geotourist products suitable for implementation in the protected areas of the Transcarpathia and in their outskirts for the development of the geotourism. Based on the analysis of geotourist objects and taking into account the current state of the tourist infrastructure of these protected areas of the Transcarpathia, we propose four geotourist products that could give a stimulus to the development of geotourism in the Transcarpathia, namely: 1) Informational and educational geocenter of the Volcanic Carpathians (NNP Zacharovanyi Krai and LP Syniak) based on objects of volcanic origin; 2) Rocks and Caves of the Carpathian Biosphere Reserve (Kuzij-Trybushansky and Uholsko-Shyrokoluzansky protected massifs of CBR) based on rock and cave formations; 3) On the trail of the ancient glaciation (highlands of Chornohirsky, Svydovetsky and Marmarosky protected massifs of CBR) based on glacier forms and processes; 4) The secret and explicit life of the rivers of Zakarpattia (LP Prytysiansky) based on fluvial relief. The reason for the creation and promotion of these geotourist products is a large number of geotourist objects, possibility of management (the availability of administrations) and basic tourism infrastructure (tourist service facilities), that can be used for the needs of geotourism. Only the proposed geotourist product within LP Prytysiansky should become the beginning for creating here a tourist infrastructure. For each of the proposed geotourist products their unified characteristics are presented. They will give an opportunity to develop the strategy of phased preparation of these products and to calculate the approximate cost of projects. The results of this study can be used by the administration of protected areas, regional and local authorities, relevant profile departments (tourism, ecology and natural resources) of the Transcarpathia region and local communities.

KEYWORDS

Transcarpathia, geodiversity, geoheritage, geotourism, geotourist product, geotourist objects, geotourist attractions

1. Вступ

Територія Закарпатської області має значний потенціал для успішного розвитку геотуризму. Нині чимало геотуристичних об'єктів є головними туристичними атракціями, що приваблюють сюди відвідувачів, у тім і на теренах національних природних та регіональних ландшафтних парків. Проте на досліджуваних природоохоронних територіях недостатньо повноцінних добре підготовлених геотуристичних продуктів – популярних пропозицій для широкого кола споживачів, які перетворюють їх у центри розвитку геотуризму.

Мета нашого дослідження – запропонувати кілька геотуристичних продуктів, придатних

для впровадження на великоплощинних природоохоронних територіях Закарпатської області та в їхніх околицях задля розвитку геотуризму.

2. Матеріали та методи

Підставою для створення пропозиції перспективних геотуристичних продуктів на природоохоронних територіях Закарпатської області є вже наявні дані та інформація щодо геотуристичних ресурсів (Lazarenko, 1978; Prykhodko, 2003; Kalinin, 2006; Kravchuk et al., 2012; Dubis et al., 2018), їхня інформаційно-освітня та туристична інфраструктура (National Nature Reserve «Zacharovanyi Krai», 2018; National Nature Reserve «Synevir», 2018; Department of Ecology

2018a; Uzhanskyi natsionalnyi pryrodnyi park, 2018; Karpatskyi biosfernyi zapovidnyk, 2018; Habchak et al., 2018). Основою для пропонування перспективних геотуристичних продуктів стали геотуристичні об'єкти, які перебувають під правовою охороною у складі великоплощинних територій природно-заповідного фонду (національних природних парків (НПП) «Ужанський», «Синевир» і «Зачарований край», регіональних ландшафтних парків (РЛП) «Синяк» і «Притисянський» та Карпатського біосферного заповідника (КБЗ), а також найближчі до них геотуристичні об'єкти за межами зазначених територій.

3. Результати та обговорення

3.1. Передумови розвитку геотуризму на досліджуваних територіях

Закарпатська область є відомим туристичним регіоном, де активно розвиваються різні види туризму. Багато з них передбачають безпосереднє чи опосередковане ознайомлення туристів з геотуристичними об'єктами, зокрема формами та елементами рельєфу у їх природному чи трансформованому унаслідок діяльності людини вигляді, геологічною будовою території, проявом та наслідками сучасних геодинамічних процесів. Значна кількість таких об'єктів є на природоохоронних територіях Закарпатської області й на них акцентують увагу під час відвідування цих територій, де вищезгадані геотуристичні об'єкти входять до складу екоосвітніх стежок і/чи туристичних маршрутів та мінімально забезпечені інформаційно-освітніми елементами (Habchak et al., 2018).

Відомості про геотуристичні об'єкти відображені у науково-популярних друкованих і електронних виданнях, на офіційних сторінках природоохоронних установ (National Nature Reserve «Zacharovany Krai», 2018; National Nature Reserve «Synevyr», 2018; Department of Ecology, 2018a; Uzhanskyi natsionalnyi pryrodnyi park, 2018; Karpatskyi biosfernyi zapovidnyk, 2018) та зазначені у їхніх путівниках і картах. Часто поблизу таких геотуристичних об'єктів встановлено стенди з інформацією про них. Попри те, що багато потенційних геотуристичних атракцій вже використовують у туризмі, на території Закарпатської області загалом і на її природоохоронних територіях зокрема ще не створено повноцінних пропозицій, які могли би стати конкурентоспроможними геотуристичними продуктами регіону.

Геопродуктом вважають такий вид туристичного продукту, який створено на основі цінностей геологічної спадщини (Dryglas, Miśkiewicz, 2014). У вузькому розумінні – «це все, що турист купує з метою реалізацію геотуристичних цілей подорожі» (Migoń, 2012), а в ширшому – це матеріальні і

нематеріальні споживчі вартості (товари і послуги), підставою для створення яких є геотуристичні об'єкти, та спожиті туристами під час подорожі і після повернення, які уможливають реалізацію геотуристичних цілей подорожі (Dryglas, Miśkiewicz, 2014; Migoń, 2012; Rogowski, 2016). Їх поділяють на базові (головні) та комплексні (Dryglas, Miśkiewicz, 2014)

Геотуристичними продуктами можуть бути геотуристичні шляхи/стежки, інформаційно-освітні центри, тематичні тури, екскурсії, різноманітні тематичні видання (геотуристичні карти, путівники), сувенірна продукція, чи просто ідея та територія з геотуристичними об'єктами тощо (Dryglas, Miśkiewicz, 2014; Migoń, 2012; Rogowski, 2016 та ін.). Головною умовою для створення, успішного розвитку та функціонування (реалізації) геотуристичного продукту будь-якої території є її високий геотуристичний потенціал та можливість управління цим продуктом (Migoń, 2012; Rogowski 2016 та ін.).

Геотуристичний потенціал досліджуваних природоохоронних територій Закарпаття ґрунтується на великому георізноманітті регіону, зумовленому головно складною геологічною будовою території, історією формування її рельєфу, розвитком як давніх так і сучасних геодинамічних процесів, що сприяло виникненню цілої низки потенційних геотуристичних атракцій – різноманітних за генезисом форм і елементів рельєфу, геологічних відслонень тощо.

Отже, підґрунтям для створення і реалізації геотуристичного продукту на досліджуваних територіях Закарпатської області є значна кількість геотуристичних об'єктів, можливість управління (адміністрації парків) та наявність базової туристичної інфраструктури (заклади обслуговування туристів), яку можна використати для потреб геотуризму.

3.2. Геотуристичні об'єкти природоохоронних територій Закарпатської області

Дослідження багатьох геотуристичних об'єктів Закарпаття відображена у працях окремих дослідників у галузі наук про Землю (Lazarenko, 1978; Kravchuk et al., 2011; Kravchuk et al., 2012; Petrivska Sloboda, 2018; Dubis et al., 2018), наукових та тематичних звітах спеціалізованих установ і організацій, таких як Закарпатська ГРЕ, Ужгородський та Львівський національні університети, установи природно-заповідного фонду (ПЗФ), товариства природничого напрямку, напр., спелеоклуб, туристичні клуби та організації (Prykhodko, 2003; Kalinin, 2006; Vahrushev et al., 2010). Дослідження геологічної будови і рельєфу області слугували підставою для пропозицій щодо визнання багатьох цінних у науковому та екологічному значенні об'єктів об'єктами геоспадщини з наданням їм відповідного

природоохоронного статусу (Prykhodko, 2003; Kalinin, 2006)

Завдяки георізноманіттю території на ній сформувались унікальні гірські й низовинні ландшафти з багатим біорізноманіттям, що дало змогу науковцям і практикам природоохоронної справи обґрунтувати створення національних природних парків «Синевир», «Ужанський» і «Зачарований край», регіональних ландшафтних парків «Притисянський» і «Синяк» та Карпатського біосферного заповідника. Деякі з цих територій здобули міжнародне визнання – Ужанський НПП у складі міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати» (Україна, Польща, Словаччина) (UNESCO, 2018), а окремі масиви КБЗ – у складі об'єкту Світової спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» (World heritage list UNESCO, 2018). Це дало змогу значно підвищити їхнє природоохоронне, екоосвітнє та екотуристичне значення і привернути увагу до біорізноманіття їхніх територій. Водночас георізноманіття цих територій відіграє «другорядну роль», отож її дослідженням та популяризації приділяють значно менше уваги. Проте розвиток геотуризму на природоохоронних територіях Закарпатської області є надзвичайно актуальним і важливим, зокрема для збереження і популяризації геоспадщини регіону.

З геоморфологічної точки зору досліджувані природоохоронні території Закарпаття розташовані у різних геоморфологічних областях і районах Українських Карпат: НПП «Синевир» знаходиться у геоморфологічному районі середньовисотних ерозійно-тектонічних хребтів і гірських груп Привододільних (Внутрішніх) Горган області Вододільно-Верховинських Карпат (Kravchuk, 2017); Ужанський НПП займає північно-північно-західну частину геоморфологічного району Полонини-Рівної (Руни) геоморфологічної області Полонинсько-Чорногірських Карпат та невелику частину геоморфологічного району Воловецько-Міжгірської верховини області Вододільно-Верховинських Карпат (Kravchuk, 2017); НПП «Зачарований край» в геоморфологічному районі Великодільського масиву та РЛП «Синяк» в геоморфологічному районі Анталовецької Поляни-Синяка займають центральну частину Вигорлат-Гутинського Вулканічного пасма Українських Карпат (Kravchuk et al., 2011); РЛП «Притисянський» репрезентує найцінніші природні території геоморфологічного району Притисенської алювіальної низовини геоморфологічної підобласті Чоп-Мукачівської рівнини геоморфологічної області Закарпатської рівнини (Kravchuk, 2016; Department of Ecology..., 2018b); Карпатський біосферний заповідник представлений Чорногірським (геоморфологічний район Чорногірського масиву) та Свидовецьким заповідними масивами (геоморфологічний

район Свидовецького масиву) геоморфологічної підобласті Свидовецько-Чорногірського масиву та Угольсько-Ширококолужанським заповідним масивом в геоморфологічному районі Полонини-Красної геоморфологічної підобласті Полонинського хребта Полонинсько-Чорногірських Карпат (Kravchuk, 2008), Кузій-Трибушанським (Рахівсько-Кузійський геоморфологічний підрайон) і Мармароський заповідний масив в геоморфологічному районі Рахівських гір Мармароського кристалічного масиву (Kravchuk et al., 2016), Долиною нарцисів в межах Боронявсько-Скридейського геоморфологічного мезопідрайону Терембле-Ріцької денудаційно-аккумулятивно-ерозійної рівнини в геоморфологічній підобласті Солотвинської улоговини (Kravchuk, 2015), Чорною і Юлівською горами в геоморфологічному районі Гутинського масиву Вигорлат-Гутинського Вулканічного пасма Українських Карпат (Kravchuk et al., 2011).

Територія кожної з перелічених природоохоронних установ має певні геолого-геоморфологічні особливості, які вирізняють її з-поміж інших, а також певний набір геотуристичних об'єктів (табл. 1), які є основою їхнього геотуристичного потенціалу. До таких геотуристичних об'єктів належать гірські хребти і вершини, відслонення гірських порід і скельні останці, різноманітні за генезисом форми і елементи рельєфу, утворені давніми і сучасними екзогенними і ендегенними процесами, в тім льодовикові форми (кари, трого та ін.), атракційні фрагменти річкових долин, озера різного генезису, верхові болота, численні джерела (у тім числі мінеральних вод), водоспади (каскадні й одноступеневі) тощо (Dubis et al., 2018; Habchak et al., 2018). Території КБЗ загальною площею 53 630 га знаходяться на висотах від 180 до 2061 м н.р.м. у західній, центральній і східній частинах Українських Карпат (Karpatskyi biosfernyi zapovidnyk, 2018). Майже на 90 % його заповідні масиви (ЗМ) вкриті лісами, найціннішими серед яких вважають значні території пралісів (Karpatskyi biosfernyi zapovidnyk, 2018). Завдяки добре збереженим пралісам з 1992 року КБЗ зачислено до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, а з 2007 р. його окремі заповідні масиви (Чорногірський, Угольсько-Ширококолужанський, Свидовецький, Мармароський) входять до складу «Букових пралісів Карпат» зі списку Світової спадщини ЮНЕСКО (Karpatskyi biosfernyi zapovidnyk, 2018; Habchak et al., 2018; World heritage list UNESCO, 2018).

Геологічну будову заповідних масивів КБЗ ілюструють численні відслонення гірських порід: карпатського флішу (аргіліти, алевроліти, пісковики, гравеліти та ін.) крейдового і палеогенового віку в Чорногірському, Свидовецькому та Угольсько-Ширококолужанському масивах; кристалічних порід

(гнейси, слюдисті і кварцові сланці, мармуроподібні вапняки) юрського віку в Мармароському та Кузій-Трибушанському заповідних масивах; вулканічних порід (андезитів раннього сармату-панону) Чорної гори (Prykhodko, 2003; Kalinin, 2006; Kravchuk et al., 2011; Kravchuk et al., 2012). Відомими скельними комплексами в КБЗ є Близниці або Свидовецькі скелі (довжина скель 2,5 км; висота урвищ 40–70 м), скелі Тростянець, мальовничі стрімчаки та скелі Соколине Бердо в Кузій-Трибушанському заповідному масиві, значні за розміром (висотою до 70 м) вапнякові скелі з добре розвинутими карстовими процесами Угольсько-Широколужанського заповідного масиву (Karpatskyi biosfernyi zapovidnyk, 2018; Nabchak et al., 2018), відслонення андезитів (виповнюють жерловину давнього вулкана) Чорної гори (Prykhodko, 2003)

Серед гірських вершин КБЗ вирізняються: г. Говерла (2061 м н.р.м.) в Чорногірському заповідному масиві; г. Піп-Іван Мармароський (1940 м н.р.м.) – найвища вершина Рахівських гір і друга за абсолютною висотою (після г. Фаркеу) Мармароських Карпат; гори Лисина (1409 м), Менчул (1242 м), Кимпа або Темпа (1089 м), Полонська (1087 м) в Кузій-Трибушанському заповідному масиві; вершини Угольська Плеша (1108 м), Поганська Кичера (1092 м), Видножанська Кичера (1072 м), Вежа (937 м) та полонини Красна і Менчіл в Угольсько-Широколужанському заповідному масиві (Karpatskyi biosfernyi zapovidnyk, 2018; Vahrushev et al., 2010; Dubis et al., 2018). Льодовикові форми рельєфу (сліди давнього зледеніння) поширені у Чорногірському, Мармароському (кари, карлінги, трогові долини тощо), Свидовецькому гірських масивах (карові льодовикові форми, невеликі льодовикові озера та ін.) (Prykhodko, 2003; Kravchuk et al., 2016; Dubis et al., 2018). Карстові утворення найбільше розвинуті в Угольсько-Широколужанському заповідному масиві – тут відомо понад 30 карстових печер довжиною від 5 до 1000 метрів (Карстові печери Закарпаття, 2018). Найвідоміші з них – Дружба, Молочний Камінь, печери скелі Вів, а також Карстовий (Кам'яний) Міст – наскрізна печера, яка виникла в одній зі скель значного розміру внаслідок карстових процесів (Prykhodko, 2003; Petrivska Sloboda, 2018). Здебільшого печери цього заповідного масиву закриті для відвідування, перебувають під особливим наглядом як оселища рукокрилих.

У КБЗ є низка гірських озер і водоспадів. Найвідомішим озером КБЗ є оз. Бребенескул на висоті 1793 м н.р.м. у карі між вершинами Гутин-Томнатик і Бребенескул. Серед водоспадів відомими є: Труфанець (Трофанець) загальною висотою 36 м (складається з п'яти каскадів) – розташований на південно-східних схилах гірського масиву Свидівця поблизу південної околиці смт

Ясіня (Рахівський район) у пригірловій частині річки Труфанець (права притока Чорної Тиси) (Prykhodko, 2003; Nabchak et al., 2018); Ялинський водоспад висотою 26 метрів – безкаскадний водоспад у долині потоку Ялин (права притока Білого) на схід від села Ділове у Мармароському заповідному масиві (Karpatskyi biosfernyi zapovidnyk, 2018). До цікавих геотуристичних об'єктів флювіальального генезису КБЗ зачислимо також витoki річки Біла Тиса в Чорногорі, Малу і Велику Угольки та річку Лужанку в Угольсько-Широколужанському заповідному масиві (Dubis et al., 2018; Nabchak et al., 2018). На всій території КБЗ та в околицях знаходяться різні за хімічним складом і лікувальними властивостями мінеральні джерела: переважають вуглекислі хлоридні натрієві, вуглекислі хлоридно-гідрокарбонатні і гідрокарбонатно-хлоридні натрієві; трапляються унікальні сульфідні, миш'якові та кремнієві (Karpatskyi biosfernyi zapovidnyk, 2018).

НПП «Синевир» площею 42704,0 га розташований у межах різних висотних поясів південно-західного макросхилу Українських Карпат на висотах від 530 до 1719 м н.р.м (National Nature Reserve «Synevyr», 2018). Територія цього парку знаходиться у геоморфологічному районі середньовисотних ерозійно-тектонічних хребтів і гірських груп Привододільних (Внутрішніх) Горган області Вододільно-Верховинських Карпат (Kravchuk, 2017). У привершинних частинах низькогірних і середньогірних стрімкосхилих хребтів з полонинами часто трапляються відслонення палеогенових і верхньокрейдових відкладів, якими головно складені ці гірські хребти на території парку (Prykhodko, 2003; National Nature Reserve «Synevyr», 2018). Відомими геотуристичними об'єктами тут є гірські хребти (найпопулярніший – Пішконя) та їх найвищі вершини – Стримба (1719 м), Негровець (1707 м), Ясеновець (1600 м), Передня (1599 м), Канч (1579 м), Кам'янка (1578 м), Задня (1550 м), Топас (1548 м), Гребінь (1511 м), Дарвайка (1501 м) (National Nature Reserve «Synevyr», 2018), багато з яких розміщені в місцях зі значною оглядовістю.

Найпопулярнішими серед відвідувачів геотуристичними об'єктами є озера та верхові болота: озеро Синевир – найбільше в Українських Карпатах за площею (близько 8 га) з максимальною глибиною до 23,5 м та об'ємом води близько 400 тис. м³ (Kovalchuk, 2006; National Nature Reserve «Synevyr», 2018); озеро Озірце (Дике озеро) площею 1 га і глибиною до 10 м – взірць перетворення озера у верхове болото; верхове болото Глуханя (17,0 га) – найбільше сфагнове болото у Привододільних Горганах на висоті 620 м н.р.м. поблизу гори Мирша на правому березі річки Теремля; сфагнове оліготрофне болото Замшатка (4,2 га) – типове верхове болото (Kovalchuk, 2006). Характерними для території парку геотуристичними об'єктами

Таблиця 1. Типи геотуристичних об'єктів на природоохоронних територіях Закарпаття*.
 *Джерело: власне опрацювання на основі зазначених у текстовій частині джерел; **ЗМ – заповідний масив.
Table 1. Types of geotouristic objects in the protected areas of the Transcarpathia.
 *Source: original research of the aforementioned references.

Тип геотуристичних об'єктів	Природоохоронні території				РЛП «Синяк»	РЛП «Прутисянський»
	Карпатський біосферний заповідник	НПП «Синевир»	НПП «Ужанський»	НПП «Зачарований край»		
Відслонення гірських порід	Карпатський фліш; кристалічні породи (гнейси, сланці, мармуроподібні вапняки); вулканічні породи (андезити)	Карпатський фліш у привершинних частинах хребтів	Два типи флішу у привершинних частинах гірських масивів або в долинах рік і потоків; олістоліти в олігоценових відкладах поблизу с. Ужок	Відслонення порід вулканічного походження (туфів, андезитів та ін.) у привершинних частинах пр та вздовж глибоко врізаних русел рік і потоків. Льницьке відслонення бурого вугілля (лігніту)	Породи вулканічного походження	–
Скелі і скельні комплекси	Близиці або Свидовецькі скелі, Тростянецькі скелі, Соколине Бердо, Чорна гора	Відслонення флішових порід	Відслонення флішу, скельна стіна в урочищі Стінка	Скельні утворення заказника Зачарована Долина	Обавське відшарування (відслонення)-стрімчак	–
Гірські вершини і хребти	Говерла (2061 м), Піп-Іван Мармароський (1940 м н.р.м.), Лисина (1409 м), Менчул (1242 м), Кимла (1089 м), Полонська (1087 м) та ін.; полонини Красна і Менчіл	Гірський хребет Пішконя, гори Стримба (1719 м), Негро-вець (1707 м), Ясеновець (1600 м), Передня (1599 м), Канч (1579 м), Кам'янка (1578 м), Задня (1550 м), Топас (1548 м), Гребінь (1511 м), Дарвайка (1501 м)	Кінчик Буковський (1251 м), Кременець (1221 м), Черемха (1130,7 м), Плішка (1066 м), Красія (1036 м), Ополонок (1028 м), Явірник (1017 м), Студинця (1033,2 м) та три безіменних вершини хребта Стінка (1019 м, 1063 м і 1092 м н.р.м.)	Гірський хребет Великий Діл з вершиною Кривуля (91,3 м) та горою Бужора (1085 м), інші вершини до 1000 м	Вершини Солочинський Діл (943,0 м), Середній Верх (980,7 м), Звесний (722,0 м) на хребті Синяк	–
Льодовикові форми	Кари, карлінги, трогові долини Чорногори, Свидівця і Мармарошу, кінцеві морени, дрібні моренні озера Свидівця і Мармарошу	Греготи Привододільних Горган	Кари, невеликі кам'янисті розсили на схилах	–	–	–
Карстові утворення	Понад 30 печер Угольсько-Широколужанського ЗМ**	–	Княгиня, Живанські ями, кілька гротів	Печера з джерелом під «скам'янілим водоспадом»	–	–
Вулканічні утворення	Чорна гора	–	–	Кратер страто-вул-кана Бужора, каль-дєра Синявки, вер-щини Камінь (957,2 м), Малий Синяк (1035,2 м), Бистра (1002,5 м) та ін.; «скам'янілий водоспад»	Вулканічні кальдери Обавського Каменю і Солочинського Синяка; гори Дунавка (1018,8 м) і Обавський Камінь (979 м)	–

(Продовження на наступній сторінці)

Тип геотуристичних об'єктів	Природоохоронні території			
	Карпатський босфорний заповідник	НПП «Синеvir»	НПП «Ужанський»	НПП «Зачарований край»
Фрагменти річкових долин	Біла Тиса в Чорногорі, Мала і Велика Угольки та річка Лужанка в Угольсько-Широколужанському ЗМ	Фрагменти русел рік Теремля, Озерянка, Сухар з характерним порогово-водоспадним типом русел; терасовий комплекс р. Теремлі	Фрагменти річкових долин р. Уж, Стужиця і Вишка, потоки Тихий, Гусний	Фрагменти річкових долин Обава і Візниця та долини р. Латориці, р. Матейкової і численних прських потоків
Озера і болота	Озера Чорногори, Свидіця, Мармарошу	Озера Синеvir, Озірце (Дике озеро), болота Глуханя, Замшатка	–	Болото Чорне Багно Озеро
Водоспади	Водоспади на Білій Тисі, каскади Малої і Великої Угольок	Каскадні водоспади у порожистих руслах річок і потоків	Каскадні водоспади у порожистих руслах рік і потоків	Каскадні водоспади у порожистих руслах рік і потоків
Джерела	Витоки Білої Тиси, джерела у верхів'ях рік, джерела мінеральних вод по всій території КБЗ та в околицях	Численні джерела на схилах прських хребтів	Витоки р. Уж і р. Сян, джерела у верхів'ях численних потоків басейну Ужа, джерела мінеральних вод в околицях сіл Стужиця, Кострино, Сіль, Ужок	Джерела на схилах прських хребтів
Астоблеми		Місце падіння Княгинянського метеориту в урочищі Чорні Млаки		

є форми і елементи річкових долин, зокрема русла головних річок і їх допливів з порогово-водоспадним типом русла. Зазначимо, що долини річок Теремля, Озерянка, Сухар є самі атракційними об'єктами, бо їх долини вузькі, глибоковрізані часто поширеними крутими схилами-урвищами. Цінним з наукової і геотуристичної точки зору є терасовий комплекс р. Теремлі, який налічує до 7-ми терас (Vahrushev et al., 2010; National Nature Reserve «Synevir», 2018).

Ужанський НПП площею 39159 га розміщений у найзахідній частині Закарпатської області (Великоберезнянський район) у басейні річки Уж (Uzhanskyi natsionalnyi pryrodnyi park, 2018). Він простягається з південного заходу від с. Забродь на північний схід до Ужоцького перевалу і має складну геологічну будову – тут тектонічна зона Кросно межує з Дуклянським покривом крейдового і палеогенового флішу (Stoiko, 2007). Тектонічна зона Кросно є основою Вододільно-Верховинського хребта і займає невелику площу у північно-східній частині парку: домінує олігоценний дрібноритмічний піщано-глинистий фліш кросненської фації; сформувався переважно низькогірний рельєф висотою 600–700 м (Stoiko, 2007). Важливо, що гребінь хребта є межею між Закарпатською і Львівською областями. Ця частина Ужанського НПП належить до геоморфологічного району Воловецько-Міжгірської верховини області Вододільно-Верховинських Карпат (Kravchuk, 2017).

Значна частина території Ужанського НПП знаходиться у межах Дуклянського покриву (відрізняється більшою лускуватістю), складеного палеогеновим і крейдовим флішем (Kravchuk, 2008). Ця територія на межиріччі Ужа і Латориці-Вічі, до якого на правобережжі Ужа входять масиви Стужиці, Стинки, Настажа та Ужської Гортавини, що продовжуються на території Словаччини (Stoiko, 2007), належить до геоморфологічного району Полонини-Рівної (Руни) геоморфологічної області Полонинсько-Чорногірських Карпат (Kravchuk, 2008).

Численні відслонення гірських порід на території парку трапляються у привершинних частинах гірських масивів або у долинах рік і потоків. У межах Дуклянського покриву на денну поверхню виходять нижньо- і верхньокрейдові відклади карпатського флішу (Stoiko, 2007; Vahrushev et al, 2010).

Спеціалістами описано олістоліти в олігоценних відкладах, розташовані на західній околиці села Ужок у руслі і бортах долини правої притоки потоку Гусний, де на відтинку 300 м у флішових відкладах кросненської світи олігоценного віку серед алевролітів і аргілітів трапляються численні різнообкатані брили (білі мармури, пелітоморфні вапняки, ракушняки) розміром від 10 см до 1 м (Stoiko, 2007). Відслонення гірських порід часто

формують скельні утворення, найвідоміше з яких знаходиться у масиві Стужиці – у привершинній частині хребта Стінка (1 019,4 м), а його висота сягає понад 10 м. (Stoiko, 2007). Доступ до цієї скельної стінки ускладнений через складну морфологію схилів. На схилах часто трапляються уламки пісковиків різного розміру. Найвищими гірськими вершинами парку, які вважаємо перспективними геотуристичними об'єктами, є г. Кінчик Буковський (1251 м), г. Кременець (1221 м), г. Черемха (1130,7 м), г. Плішка (1066 м), г. Красія (1036 м), г. Ополонок (1028 м), г. Явірник (1017 м), г. Студниця (1033,2 м) та три безіменних вершини хребта Стінка (1019 м, 1063 м і 1092 м) уздовж кордону зі Словаччиною. Цікавими є вершини масиву Стужиця – г. Голаня (854,6 м), хребет Стінка (1019,4 м), г. Черемха (1130,7 м) (Stoiko, 2007). Загалом гірські масиви зі згаданими вершинами є мальовничими, користуються попитом серед відвідувачів і мають неабиякі перспективи як геотуристичні атракції, проте для багатьох з них діє спеціальний режим відвідування – потрібен дозвіл від прикордонної служби (Uzhanskyi natsionalnyi pryrodnyi park, 2018; Habchak et al., 2018).

Серед печер парку найвідомішими є печери Княгиня і Живанські ями та кілька гротів (Uzhanskyi natsionalnyi pryrodnyi park, 2007). Вони мають псевдокарстове або штучне походження, отож не є визначальними геотуристичними об'єктами парку. Печера Княгиня є об'єктом екоосвітньої стежки (Uzhanskyi natsionalnyi pryrodnyi park, 2018), проте доступ до неї ускладнений (розташована вона майже на українсько-словацькому кордоні).

Цікаві фрагменти річкових долин в Ужанському НПП мають річка Уж, його головні притоки – річки Стужиця і Вишка, потоки Тихий, Гусний та багато інших. Долини багатьох потоків вузькі, місцями у руслах трапляються каскадні водоспади. Багато джерел знаходиться у верхів'ях численних потоків басейну Ужа, а джерела мінеральних вод розташовані в околицях сіл Стужиця, Кострино, Сіль, Ужок (Uzhanskyi natsionalnyi pryrodnyi park, 2018).

Місце падіння Княгинянського метеориту в урочищі Чорні Млаки є однією зі знакових і найвідоміших туристичних атракцій Ужанського національного природного парку. Метеорит впав 9 червня 1866 року поблизу села Княгиня, поміж хребтами Стінка і Явірник (Uzhanskyi natsionalnyi pryrodnyi park, 2018). Вважають, що загалом було 1200 уламків (Uzhanskyi natsionalnyi pryrodnyi park, 2018). Найбільший з них (вагою 279,766 кг) знайшли на схилі гори Стінка в урочищі «Чорні Млаки» (700–800 м н.р.м.), де у червні 2016 року до 150-річчя цієї події відкрили новий туристичний маршрут «Село Сіль – Чорні Млаки» і встановили пам'ятний знак (Uzhanskyi natsionalnyi pryrodnyi park, 2018).

НПП «Зачарований край» площею 6101,0 га

(National Nature Reserve «Zacharovany Krai», 2018) розташований у центральній частині Вигорлат-Гутинського вулканічного пасма Українських Карпат у межах хребта Великий Діл (Kravchuk et al., 2012) на межиріччі Латориці–Боржави. Унаслідок давньої вулканічної діяльності тут сформувався особливий рельєф, зумовлений переважанням лавових покривів і потоків базальтів та андезитобазальтів континентального циклу вулканізму, грубоуламкових пірокластичних порід як результат діяльності Бужорського стратовулкана (Kravchuk et al., 2012). Парк розташований головно у межах водозбірного басейну річки Боржава – однієї з найбільших приток Тиси. Основою для створення цього НПП став геологічний заказник загальнодержавного значення «Зачарована долина» – одне з найпривабливіших туристичних місць Іршавського району (Prykhodko, 2003; National Nature Reserve «Zacharovany Krai», 2018).

На території НПП «Зачарований край» є виходи на денну поверхню порід вулканічного походження, зокрема, туфів, андезитів та ін. Ці породи також відслонюються у привершинних частинах гір та вздовж глибоко врізаних русел рік і потоків (Prykhodko, 2003; Kravchuk et al., 2011). Найвідомішим є Ільницьке відслонення бурого вугілля (лігніту) – стратиграфічний і мінералогічний об'єкт, де можна «прочитати» майже усю післявулканічну стадію розвитку Закарпатського прогину (Kravchuk et al., 2012). У межах парку зосереджено найбільше гірських вершин, абсолютні висоти яких перевищують 1 000 м. Найвищим є гірський хребет Великий Діл з вершиною Кривуля (591,3 м) та горою Бужора (1 085 м н.р.м) – найвищою вершиною Вулканічного пасма Українських Карпат (Kravchuk et al., 2011). Більшість цікавих відслонень і гірських вершин НПП має вулканічне походження, тому їх зачислено до елементів і форм вулканічного рельєфу.

З вище описаного виникає, що найціннішими геотуристичними об'єктами, які визначають геотуристичну спеціалізацію НПП і околиць, є елементи і форми вулканічного рельєфу, створеного внаслідок діяльності давніх вулканів і зміненого морфодинамічними процесами. Серед них: гірський хребет Великий Діл з вершиною Кривуля (591,3 м) та горою Бужора (1 085 м н.р.м), а також інші об'єкти у межах цього хребта – кратер стратовулкана Бужора, кальдера Синявки, гірські вершини Камінь (957,2 м), Малий Синяк (1035,2 м), Бистра (1002,5 м) та ін.; куполоподібні гірські масиви (на північному сході і сході) з вершинами Смологовицький Діл (926,3 м), Мартинський Камінь (989,0 м) та хребет з вершинами Береговий Діл (926,3 м) і Явір (717,0 м); геологічний заказник загальнодержавного значення «Зачарована Долина» або «Смерековий Камінь» (утворений 1978 року, площа 150 га) на північ від села Ільниця, де у верхів'ї Смерекового

(Ялового) потоку на галявині серед лісу на площі 70 га розташована низка окремих скель (ерозійні останці гідротермальномозмінених андезитових туфів) висотою від 20 до 70 м (Prykhodko, 2003; Kravchuk et al., 2012), «скам'янілий водоспад» – потік застиглої лави, на правому березі якого є печера з джерелом мінеральної води (Prykhodko, 2003), гора Мартинський Камінь (969 м н.р.м.) – колишній стратовулкан площею понад 50 км², складений вулканітами кучавського, матеківського, мартинського та бужорського комплексів (Kravchuk et al., 2011).

Значну цінність НПП «Зачарований край» становить оліготрофне сфагнове болото «Чорне багно» (на висоті 830–850 м н.р.м.) – найглибше і найбільше верхове сфагнове болото Українських Карпат (товщина шару торфу – понад 6 м) з високим різноманіттям видів реліктів післяльодовикової епохи (Kovalchuk, 2006; Habchak et al., 2018). Перспективними геотуристичними об'єктами є також фрагменти річкових долин рік Синявка, Суха Синявка, Ільничка, Іршава, низки потоків (найвідоміші – Багонський і Смерековий) та багатьох дрібних потічків.

РЛП «Синяк» площею 4631,3 га займає частину гірського масиву Синяк в геоморфологічному районі Анталовецької Поляни–Синяка займають центральну частину Вигорлат-Гутинського Вулканічного пасма Українських Карпат (Kravchuk et al., 2011). Вершини гір головно чітко виражені, а схили розчленовані гірськими потоками. Геотуристичні об'єкти РЛП «Синяк» та його околиць представлені гірським рельєфом та його елементами, геологічними відслоненнями, джерелами мінеральних вод, гірськими потоками з численними каскадами у руслах. Геотуристичні об'єкти цього РЛП найширше представлені елементами і формами рельєфу вулканічного походження. У відслоненнях гірських порід на схилах також часто зустрічаємо гірські породи вулканічного походження. Найвідомішою є геологічна пам'ятка природи місцевого значення «Обавське відшарування-стрімчак (відслонення-стрімчак)» – безліса скеля висотою понад 80 м на вершині г. Обавський Камінь, яке вважають гирловою частиною згаслого вулкана і свідком давньої вулканічної діяльності (Prykhodko, 2003). До цінних геотуристичних об'єктів належить низка гірських масивів і вершин: гірський масив Синяка, який вважають вулканічною спорудою з невеликим моногенним вулканом у центрі, оточеним значною кількістю еруптивних центрів різної потужності; вершини Солочинський Діл (943,0 м), Середній Верх (980,7 м), Звесний (722,0 м) на хребті Синяк (Kravchuk et al., 2012).

Цікавими формами рельєфу вулканічного походження є дві відомі великі западини (вулканічні кальдери) – Обавського Каменю (охоплює верхню та середню частини басейну річок Визниці й

Обави) і Солочинського Синяка (у басейні річки Матейкової, яка розділяє цю западину на дві частини); гора Дунавка (1018,8 м н.р.м.) – найвища вершина гірського хребта Синяк, зі стрімкими східними і пологими західними схилами; гора Обавський Камінь (979 м н.р.м.) (Kravchuk et al., 2012). Відомим є сфагнове болото Синяк або Синє Озеро (гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення) розташоване на схилі гори Буз на висоті 600 м н.р.м. у вулканічному кратері (Kovalchuk, 2006; Habchak et al., 2018). Джерела приурочені до витоків численних потоків, а джерела мінеральних вод на території і в околицях РЛП стали передумовою для функціонування кліматобальнеологічного курорту «Синяк» з добре розвинутою інфраструктурою (Department of Ecology..., 2018a). Цінними для розвитку геотуризму є фрагменти річкових долин Обави і Визниці на заході парку та долини р. Латориці на сході, а також р. Матейкової і численних гірських потоків.

РЛП «Притисянський» площею 10330,66 га (Department of Ecology..., 2018b) знаходиться у південно-західній частині Закарпатської області в межах Притисенської алювіальної низовини – одного з геоморфологічних районів підобласті Чоп-Мукачівської рівнини геоморфологічної області Закарпатської рівнини (Kravchuk, 2016). Абсолютні висоти його території коливаються від 102 м (район м. Чоп) до 130 м (південно-східніше м. Виноградова поблизу сіл Дротинці і Чорнотисів) (Department of Ecology..., 2018). Найбільшою природною цінністю РЛП «Притисянський» є фрагменти заплав річок Тиса, Латориця і Боржава, на яких поширені старовікові дубові (іноді дубово-ясеневі) ліси 120–300-річного віку (Prots, 2010). Висота низької заплави до 2–3 м, високої – 3–5 м, а першої надзаплавної тераси – 5–6 м (Kravchuk, 2016). Потужність сучасних відкладів рік Притисенської низовини коливається від 6 до 12 м, підстеляються вони давнішими плейстоценовими відкладами (Vahrushev et al., 2010). Цікавими геотуристичними об'єктами на території цього РЛП є численні джерела у басейні Боржави, з яких беруть початок гірські потоки (Habchak et al., 2018). Описані геотуристичні об'єкти досліджуваних природоохоронних територій Закарпатської області дають підставу зробити висновок, що на цих територіях є різноманітні природні об'єкти, на основі яких можна успішно розвивати геотуризм. Геотуристичний потенціал природоохоронних територій визначається також наявністю і функціонуванням необхідної туристичної інфраструктури та інформаційно-освітнього забезпечення.

3.3. Туристична інфраструктура досліджуваних природоохоронних територій

Туристичну інфраструктуру на територіях

природно-заповідного фонду формують прокладені їхньою територією еколого-пізнавальні стежки і туристичні маршрути, візит-центри, інформаційно-туристичні центри і пункти, спеціально обладнані рекреаційні зони, музеї, заклади розміщення і харчування туристів, пункти прокату туристичного спорядження та велосипедів (чи інших видів екологічного транспорту) тощо (Habchak et al., 2018). Природоохоронні території Закарпатської області мають різний ступінь розвитку туристичної інфраструктури (табл. 2). Відвідування НПП «Ужанський», «Синевир», «Зачарований край» та КБЗ здійснюють у межах прокладених екоосвітніх стежок та туристичних маршрутів (Karpatskyi biosfernyi zapovidnyk, 2018; Uzhanskyi natsionalnyi pryrodnyi park, 2018; National Nature Reserve «Synevir», 2018; National Nature Reserve «Zacharovany Krai», 2018). Натомість обидва регіональні ландшафтні парки не мають власної інфраструктури (Department of Ecology..., 2018a; Department of Ecology, 2018b), хоча через їхні території чи поблизу пролягає низка туристичних маршрутів.

У КБЗ функціонують екоосвітні центри, музеї, інформаційні пункти, зокрема, еколого-освітні центри «Музей нарцису» (м. Хуст, Долина нарцисів) і «Центр Європи» (с. Ділове, географічний центр Європи), унікальний Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах у м. Рахові у приміщенні центральної садиби заповідника, інформаційно-туристичні центри «Карпатська форель» та «Кевелів» (з 2011) (Karpatskyi biosfernyi zapovidnyk, 2018). У КБЗ добре розвинута інфраструктура для піших подорожей: діє 18 екотуристичних маршрутів різної складності загальною довжиною понад 200 км (Karpatskyi biosfernyi zapovidnyk, 2018). Для фізично підготовлених відвідувачів КБЗ пропонує

мандрівки стежками у високогір'ях Свидівця, Чорногори та Мараморошу, натомість стежки і маршрути Угольсько-Широколужанського та Кузій-Трибушанського масивів придатні для відвідувачів, котрі планують короточасні та нескладні мандрівки. Інтенсивний потік відвідувачів приймає Долина нарцисів, передусім у період цвітіння квітів (Karpatskyi biosfernyi zapovidnyk, 2018; Habchak et al., 2018).

НПП «Синевир» має доволі добре розвинуту інформаційно-освітню інфраструктуру: візит-центр (одночасно екоосвітній центр і музей) у селі Синевир (Остріки), Реабілітаційний центр бурого ведмедя (з 2011); облаштовано 5 екоосвітніх стежок і 6 туристичних маршрутів, завдяки яким можна ознайомитись практично з усією територією НПП (National Nature Reserve «Synevir», 2018).

В Ужанському НПП діє 17 туристичних маршрутів, створено 6 екологічних стежок, мережу рекреаційних зон з місцями відпочинку та наметовими полями (Uzhanskyi natsionalnyi pryrodnyi park, 2018). Відвідування території НПП має свої особливості – при перебуванні у прикордонній зоні треба мати спеціальний дозвіл від прикордонної служби і зареєструватися в адміністрації НПП (Habchak et al., 2018).

В НПП «Зачарований край» функціонує 6 екотуристичних маршрутів різногорівня складності, які провадять від основних курортних місцевостей до найцікавіших туристичних об'єктів парку (National Nature Reserve «Zacharovany Krai», 2018). Базова туристична інфраструктура знаходиться в населених пунктах, які безпосередньо прилягають до територій цих природоохоронних територій (Habchak et al., 2018). Територія РЛП «Синяк» є територією, що з давніх часів використовувалась для відпочинку і рекреації. Тут розвивались і нині є такі види туризму, як відпочинково-оздоровчий

Таблиця 2. Сучасний стан туристичної інфраструктури заповідних територій Закарпатської області та їхніх околів.
Table 2. The current state of the tourist infrastructure of the protected areas of the Transcarpathian region and its surroundings.

Природоохоронна територія	Візит-центр, ІТП*	Музей, ЕОС**	Еко-освітня стежка	Туристичний маршрут	Інше	Базова тур. інфраструктура в околицях***
КБЗ	1 + 2 ІТП	3	5	18	Вольєрне господарство	Добре розвинута
НПП «Синевир»	1	1	5	6	Реабіліта-ційний центр бурого ведмедя	Добре розвинута
Ужанський НПП	1	1	6	17	Вольєрне господарство	Достатньо розвинута
НПП «Зачарований край»	1 ІТП	–	6	3	Вольєрне господарство	Достатньо розвинута (курорт)
РЛП «Синяк»	1 ІТП	–	–	4	Клімато-бальнео-логічний курорт	Добре розвинута
РЛП «Притисянський»	–	–	1	3	–	Недостатньо розвинута

*ІТП – інформаційно-туристичний пункт. **ЕОС – екоосвітній центр (часто поєднаний з музеєм). ***Базова туристична інфраструктура в околицях – це заклади розміщення туристів, харчування і відпочинку в довколишніх населених пунктах, якими користуються туристи під час відвідування природоохоронної території.

(курорт «Синяк»), піший пізнавальний (мандрівки околицями села Синяк і до найближчих вершин), піший гірський туризм (на території парку є кілька туристичних маршрутів, наприклад, туристичний маршрут хребтом Синяк), став популярним зимовий відпочинок на гірськолижному курорті «Синяк». Роль візит-центру виконує інформаційно-туристичний центр у селі Синяк (Department of Ecology..., 2018a). Тож можна стверджувати, що у цьому РЛП є добре розвинута базова туристична інфраструктура, хоча екоосвітня не надто – бракує відповідного інформаційно-освітнього забезпечення.

Найменше розвинута туристична інфраструктура Притисянського РЛП – тут бракує промаркованих туристичних маршрутів і екологічних стежок, відсутній музей чи інформаційно-освітній центр. На території парку туристи відвідують, здебільшого, окремі об'єкти загальнодержавного значення – загальнозоологічний заказник «Великодобронський» та ботанічну пам'ятку природи «Атак», заповідне урочище «Боржава» і ботанічну пам'ятку природи «Великий Ліс» місцевого значення, а також організовують сплави річками Тиса, Боржава і Латориця (Department of Ecology, 2018b).

Загалом, найрозвинутішою є туристична інфраструктура в КБЗ і НПП «Синевир» і «Ужанський». НПП «Зачарований край» – наймолодший НПП області – лише розвиває свою інфраструктуру. РЛП «Притисянський» і «Синяк» не мають адміністрації, отож розвиток інфраструктури тут можливий на землях інших природокористувачів за їхньою ініціативою (селищна рада, адміністрації обох курортів). Розвиток геотуризму на природоохоронних територіях Закарпатської області матиме велике значення для популяризації природних цінностей цих територій. Саме створення повноцінних геотуристичних продуктів стане важливим доповненням до туристичної та інформаційно-освітньої інфраструктури цих територій і значно розширить сегмент відвідувачів.

3.4. Перспективні геотуристичні продукти

На основі детального аналізу геотуристичних об'єктів кожної з природоохоронних територій Закарпатської області та сучасного стану їхньої туристичної інфраструктури ми розробили кілька геотуристичних продуктів різного типу, які є інноваційними для досліджуваної території і користуватимуться популярністю серед туристів. З метою інформаційного забезпечення впровадження проектів зі створення цих геотуристичних продуктів нами розроблено паспорти перспективних геотуристичних продуктів (ППГП). Вони містять уніфіковані за категоріями характеристики кожного з пропонованих

геотуристичних продуктів, що даватиме змогу розробити стратегію поетапної підготовки цих продуктів, а також розрахувати приблизну вартість проектів щодо їхнього впровадження.

Попередні пропозиції щодо розвитку геотуризму в Закарпатті стосувались, здебільшого, території Вулканічного пасма Українських Карпат (Lazarenko, 1978; Kravchuk et al., 2011; Kravchuk et al., 2012). Ці пропозиції охоплювали створення геотуристичних маршрутів (Lazarenko, 1978; Kravchuk et al., 2011) та створення геопарку «Вулканічні Карпати» на основі НПП «Зачарований край» та інших геотуристичних об'єктів у межах усього Вулканічного пасма з марковим геотуристичним продуктом «В країні згаслих вулканів» (Kravchuk et al., 2012). Проте автори цих пропозицій детально не розробляли конкретних проектів, які можна було б відразу пропонувати для реалізації. Ми підтримуємо пропозицію щодо створення геопарку в межах Вулканічних Карпат і пропонуємо реалізовувати цю ідею поетапно шляхом поступового впровадження окремих геотуристичних продуктів. Зокрема, першочерговим щодо реалізації туристичним продуктом повинен стати «Інформаційно-освітній геоцентр Вулканічних Карпат» (табл. 3), який необхідно створити в межах НПП «Зачарований край».

Геоцентр слугуватиме водночас візит-центром і музеєм парку, а також геоосвітньою базою одразу для двох природоохоронних територій Вулканічних Карпат (НПП «Зачарований край» і РЛП «Синяк»). До його складу увійдуть: музей вулканів, візит-центр, сучасна навчальна лабораторія (для демонстрації різноманітних процесів і явищ під час освітніх занять), конференц-зал, два закриті павільйони для освітніх занять і заходів, відриті експозиції гірських порід вулканічного походження на території геоцентру, сувенірна крамниця. Об'єднуючи у такий спосіб зусилля цих установ ПЗФ, довколишніх територіальних громад та наукових інституцій, можна в короткий термін створити такий геоцентр та успішніше організувати його роботу.

3-поміж геотуристичних об'єктів КБЗ значною популярністю серед відвідувачів користуються скелі-стрімчаки в Кузій-Трибушанському заповідному масиві (найвідоміші скелі Соколине Бердо) та вапнякові скелі (висотою до 70 м) з добре розвинутими карстовими процесами (відомо понад 30 печер довжиною від 5 до 1000 м, зокрема, Дружба, Молочний Камінь, печери скелі Вів, а також Карстовий (Кам'яний) Міст) Угольсько-Широколужанського заповідного масиву. Отож у КБЗ доцільно запропонувати такий перспективний комплексний геотуристичний продукт як «Скелі і печери Карпатського біосферного заповідника» (табл. 4), який охоплюватиме: модернізовану експозицію, присвячену скельним і печерним утворенням КБЗ, в «Музеї гір», низку

Таблиця 3. Паспорт перспективного геотуристичного продукту «Інформаційно-освітній геоцентр Вулканічних Карпат».
Table 3. Passport of the prospective geotouristic product “Informational and Educational Geocenter of the Volcanic Carpathians”.

Категорії характеристик геотуристичного продукту	Опис
Назва геотуристичного продукту	«Інформаційно-освітній геоцентр Вулканічних Карпат»
Територія реалізації	НПП Зачарований край, с. Ільниця Іршавського району, Закарпатська область
Ціль впровадження продукту	Створення багатofункціонального інформаційно-освітнього геоцентру для популяризації геоспащини Вулканічних Карпат серед широкого кола осіб
Підстави для впровадження	Широкий спектр геотуристичних об'єктів вулканічного походження, тривалий і значний інтерес до території з боку туристів і відвідувачів НПП «Зачарований край» і РЛП «Синяк»
Цільова група	Жителі Закарпатської області, вітчизняні та зарубіжні туристи. Зокрема, шкільні і молодіжні групи, відпочиваючі курортних місцевостей, індивідуальні туристи та туристичні групи
Реципієнти вигод від реалізації проекту	НПП «Зачарований край» і РЛП «Синяк» - як надавачі освітньо-туристичних послуг, територіальні громади Закарпатської області (зокрема, Іршавського і Мукачівського районів) – як надавачі базових туристичних послуг; відвідувачі і туристи – як отримувачі інформаційно-освітніх, туристично-рекреаційних послуг
Охоплювана тематика	Геологічна будова і рельєф Вулканічного пасма Українських Карпат, давня вулканічна діяльність на території Закарпаття (процеси і утворення), об'єкти геоспащини, інші природні та історико-культурні цінності Закарпаття
Задіяні ресурси для впровадження продукту	
Природні, природно-антропогенні	Геотуристичні об'єкти НПП «Зачарований край» і РЛП «Синяк», добре збережені природні комплекси, кліматичні та бальнеологічні ресурси
Історико-культурні	Матеріальна і нематеріальна історико-культурна спадщина території реалізації проекту
Інфраструктурні	Базова туристична інфраструктура в околицях «Зачарований край» і РЛП «Синяк»
Людські	Спеціалісти відповідного профілю Закарпатської ГРЕ, Ужгородського та Львівського університетів, співробітники НПП «Зачарований край», представники територіальних громад, обласні департаменти туризму, екології та природних ресурсів, співробітники місцевих підприємств-підрядників для реалізації проекту
Інформаційно-освітні	Пропозиції геотуристичних занять для різновікових груп, організація тематичних заходів (фестивалі, пленери, табори тощо), інформаційно-освітнє забезпечення діяльності НПП «Зачарований край» і РЛП «Синяк», власна інтернет-сторінка та сторінки в соціальних мережах
Проектований термін підготовки продукту	5 років

геотуристичних маршрутів з демонстрацією окремих об'єктів, видання спеціалізованого геотуристичного путівника.

Доволі перспективним геотуристичним продуктом КБЗ може стати мережа унікальних геотуристичних шляхів «Слідами давнього зледеніння» (табл. 5), які пролягатимуть у найвищих частинах Чорногірського, Свидівецького та Мармароського заповідних масивів.

Цими масивами сьогодні проходить низка гірських туристичних маршрутів, окремі з яких можна взяти за основу геотуристичних шляхів. Цей продукт передбачає розробку та ознакування геотуристичних шляхів: вони охоплюватимуть геотуристичні об'єкти, які є льодовиковими формами Українських Карпат, зокрема: кари, карлінги, трогові долини в Чорногорі; кари, морени, дрібні льодовикові озера, сучасні геодинамічні процеси на схилах льодовикових форм масивів Свидовця та Мармарошу. Поблизу кожного з демонстраційних об'єктів заплановано встановити інформаційний стенд з відповідною інформацією, шляхи будуть об'єднані в одному геотуристичному

путівнику «Слідами давнього зледеніння» та висвітлені на інтернет-сторінці й у виданнях КБЗ.

Описані вище геотуристичні продукти частково ґрунтуються на використанні вже доволі відомих геотуристичних об'єктів природоохоронних територій Закарпаття. Запропонований нами геотуристичний продукт стане для мешканців регіону та його гостей зовсім новим і дещо несподіваним. Як відомо, Притисенський РЛП розглядають як цінну територію передусім з точки зору унікальності біорізноманіття. Цінними вважають фрагменти заплави річок Тиса, Латориця і Боржава, на яких знаходяться старовікові дубові (іноді дубово-ясеневі) ліси 120–300-річного віку (Prots, 2010; Department of Ecology..., 2018). Ці заплавні дубові ліси можуть увійти до міжнародного біосферного резервату, а з часом бути внесені до списку Світової спадщини ЮНЕСКО (Prots, 2010). Пропонуємо розглянути зазначені території з точки зору різноманітності форм флювіального рельєфу, який тісно пов'язаний з геологічною будовою, роботою річок і багатьма іншими чинниками. Власне цей рельєф, створений унаслідок діяльності

Таблиця 4. Паспорт перспективного комплексного геотуристичного продукту «Скелі і печери Карпатського біосферного заповідника».**Table 4.** Passport of the prospective complex geotouristic product "Rocks and Caves of the Carpathian Biosphere Reserve".

Категорії характеристик геотуристичного продукту	Опис
Назва геотуристичного продукту	«Скелі і печери Карпатського біосферного заповідника»
Територія реалізації	КБЗ, Кузій-Трибушанський та Угольсько-Широколужанський заповідні масиви
Ціль впровадження продукту	Популяризація геоспадщини КБЗ, залучення нових сегментів відвідувачів та підвищення їхніх знань у галузі наук про Землю
Підстави для впровадження	Широкий спектр цінних геотуристичних об'єктів певного типу (скелі і печери) та висока їхня концентрація у межах певних заповідних масивів, значний інтерес до геоспадщини КБЗ з боку відвідувачів і туристів
Цільова група	Жителі Закарпатської області, вітчизняні та зарубіжні туристи
Реципієнти вигод від реалізації проекту	КБЗ – як надавач освітньо-туристичних послуг; територіальні громади Закарпатської області – як надавачі базових туристичних послуг; відвідувачі і туристи – як отримувачі інформаційно-освітніх, туристично-рекреаційних послуг
Охоплювана тематика	Геологічна будова і рельєф КБЗ, умови утворення та різноманітність форм скель і печер цієї частини Українських Карпат, окремі об'єкти геоспадщини, інші природні цінності КБЗ та Українських Карпат загалом
Задіяні ресурси для впровадження продукту	
Природні, природно-антропогенні	Геотуристичні об'єкти (скелі та печери) Кузій-Трибушанського та Угольсько-Широколужанського заповідних масивів, добре збережені природні комплекси, гео- та біорізноманіття цих територій
Історико-культурні	Матеріальна і нематеріальна історико-культурна спадщина території реалізації проекту
Інфраструктурні	Базова туристична інфраструктура в околицях КБЗ, приміщення для оновленої експозиції в Музеї гір, траси маршрутів з відповідним інформаційним наповненням
Людські	Спеціалісти відповідного профілю Закарпатської ГРЕ, Ужгородського та Львівського університетів, співробітники КБЗ, представники територіальних громад, обласні департаменти туризму, екології та природних ресурсів
Інформаційно-освітні	Оновлена експозиція в Музеї гір, геотуристичний путівник, промарковані геотуристичні маршрути та інформаційні стенди поблизу відвідуваних об'єктів, інформаційні повідомлення на інтернет-сторінці КБЗ
Проектований термін підготовки продукту	3 роки

рік Тиси, Латориці і Боржави, слугував однією з першопричин багатства біоти на цих територіях. Вважаємо, що фрагменти річкових долин, що є у межах Притисянського РЛП треба представити відвідувачам із позиції розвитку флювіальних процесів і рельєфу, а також акцентувати увагу на їхню роль у формуванні та збереженні багатства біоти на цих територіях. Пропонуємо також створити мережу геотуристичних шляхів «Таємне і явне життя річок рівнинного Закарпаття» (табл. 6).

Геотуристичний продукт такого типу приверне увагу відвідувачів території РЛП до важливості збереження цінних заплавлених та терасних ділянок Тиси, Латориці та Боржави та даватиме змогу пізнати суть флювіальних процесів та спектр створюваних річками форм рельєфу. Дасть змогу зрозуміти історію розвитку флювіального рельєфу РЛП «Притисянський».

Найбільшою проблемою пропонується для створення геотуристичних продуктів – достовірно та доступно інтерпретувати для широкого кола не підготовлених осіб спеціалізовану інформацію з галузі наук про Землю, а також обрати правильні

форми подання цієї інформації. Пропоновані геотуристичні продукти можна реалізувати у зазначений для кожного термін лише за умови взаємодії усіх зацікавлених у їхньому створенні сторін і підтримці місцевих та обласних органів влади.

4. Висновки

Наприродоохоронних територіях Закарпатської області є чималий спектр геотуристичних об'єктів, багато з яких є популярними туристичними атракціями і належать до складу екоосвітніх стежок і/чи туристичних маршрутів. Ці об'єкти Карпатського біосферного заповідника, НПП «Ужанський», «Синевир», «Зачарований край», РЛП «Синяк» і «Притисянський» можна розділити на кілька типів: відслонення гірських порід, скелі і скельні комплекси, гірські вершини і хребти, льодовикові форми (сліди давніх зледенінь), карстові утворення (у тім числі й псевдокарстові), вулканічні утворення, високогірні озера і верхові болота, водоспади (у тім числі каскадні водоспади

Таблиця 5. Паспорт перспективного геотуристичного продукту «Мережа геотуристичних шляхів слідами давнього зледеніння».
Table 5. Passport of the prospective geotouristic product “Network of geotouristic routes of ancient glaciation trail”.

Категорії характеристик геотуристичного продукту	Опис
Назва геотуристичного продукту	Мережа геотуристичних шляхів «Слідами давнього зледеніння»
Територія реалізації	КБЗ (Чорногірський, Свидовецький і Мармароський заповідні масиви)
Ціль впровадження продукту	Популяризація геоспадщини КБЗ, залучення нових сегментів відвідувачів та підвищення їхніх знань у галузі наук про Землю
Підстави для впровадження	Широкий спектр цінних геотуристичних об'єктів та явищ певного типу (льодовикові форми і сучасні геодинамічні процеси) та висока їхня концентрація у межах певних заповідних масивів, значний інтерес до геоспадщини КБЗ з боку відвідувачів і туристів
Цільова група	вітчизняні та зарубіжні туристи з доброю фізичною формою, які зможуть здійснювати піші переходи високогір'ям; цільові групи дослідників та студентів зі спеціальними зацікавленнями
Реципієнти вигод від реалізації проекту	КБЗ – як надавач освітньо-туристичних послуг; територіальні громади Закарпатської області – як надавачі базових туристичних послуг; туристи – як отримувачі інформаційно-освітніх та туристично-рекреаційних послуг
Охоплювана тематика	Геологічна будова і рельєф Чорногірського, Свидовецького та Мармароського масивів КБЗ, палеогеографічні умов формування та різноманітність льодовикових форм, сучасні геодинамічні процеси на схилах давніх льодовикових форм Українських Карпат, окремі об'єкти геоспадщини, інші природні цінності
Задіяні ресурси для впровадження продукту	
Природні, природно-антропогенні	Геотуристичні об'єкти льодовикового походження Чорногірського, Свидовецького та Мармароського заповідних масивів, добре збережені природні комплекси, гео- та біорізноманіття цих територій
Історико-культурні	Матеріальна і нематеріальна історико-культурна спадщина території реалізації проекту
Інфраструктурні	Базова туристична інфраструктура в околицях КБЗ, траси маршрутів з відповідним інформаційним наповненням
Людські	Спеціалісти відповідного профілю Закарпатської ГРЕ, Ужгородського та Львівського університетів, співробітники КБЗ, представники територіальних громад, обласні департаменти туризму, екології та природних ресурсів
Інформаційно-освітні	Геотуристичний путівник, промарковані геотуристичні маршрути та інформаційні стенди поблизу відвідуваних об'єктів, інформаційні повідомлення на інтернет-сторінці КБЗ
Проектований термін підготовки продукту	2 роки

у порожистих руслах річок і потоків), джерела (у тім числі мінеральних вод), фрагменти річкових долин і кратер метеориту (єдиний на досліджуваних територіях). Такого широкого спектра геотуристичних об'єктів цілком достатньо для розробки повноцінних геотуристичних продуктів, проте досі жодна з природоохоронних територій Закарпаття цієї можливості не використовує.

На основі аналізу геотуристичних об'єктів та з урахуванням сучасного стану туристичної інфраструктури зазначених природоохоронних територій Закарпатської області нами запропоновано чотири геотуристичні продукти, які можуть дати поштовх для розвитку геотуризму на Закарпатті, зокрема: 1) «Інформаційно-освітній геоцентр Вулканічних Карпат» (НПП «Зачарований карай» і РЛП «Синяк»); 2) «Скелі і печери Карпатського біосферного заповідника» (Кузій-Трибушанський та Угольсько-Широколужанський заповідні масиви КБЗ); 3) «Слідами давнього зледеніння» (високогір'я Чорногірського, Свидовецького та Мармароського заповідних масивів КБЗ); 4) «Таємне і явне життя річок

рівнинного Закарпаття» (РЛП «Притисянський»). З метою інформаційного забезпечення впровадження цих продуктів для кожного з них подано паспорти з уніфікованими головними характеристиками. Результатами нашого дослідження можуть скористатися адміністрації природоохоронних територій, органи обласної та місцевої влади, відповідні профільні департаменти (туризму та екології і природних ресурсів) Закарпатської області та місцеві громади.

Список посилань

- Department of Ecology and Natural Resources of Zakarpattia Regional State Administration (2018a). RLP “Syniak”. Retrieved from: ecozakarp.at.gov.ua/?page_id=2068.
- Department of Ecology and Natural Resources of Zakarpattia Regional State Administration (2018b). RLP «Prytysianskyi». Retrieved from: ecozakarp.at.gov.ua/?page_id=1941.
- Dubis, L., Habchak, N., Solskyi, M. (2018). Neoturystychni resursy pryrodookhoronnykh terytorii Zakarpatskoi oblasti [Geotourist resources of protected areas of Zakarpattia region]. *Problemy heomorfologii i*

Таблиця 6. Паспорт перспективного геотуристичного продукту Мережа геотуристичних шляхів «Таємне і явне життя річок рівнинного Закарпаття».**Table 6.** Passport of the prospective geotouristic product “Network of geotouristic routes The hidden and evident life of the Plain Transcarpathian Rivers».

Категорії характеристик геотуристичного продукту	Опис
Назва геотуристичного продукту	«Таємне і явне життя річок рівнинного Закарпаття»
Територія реалізації	РЛП «Притисянський», Берегівський, Виноградівський, Мукачівський, Ужгородський райони
Ціль впровадження продукту	Популяризація знань про флювіальний рельєф, роботу річок та їхнє екологічне значення, а також про вразливість річкових систем до втручання людини
Підстави для впровадження	Широкий спектр геотуристичних об'єктів флювіального походження (різні типи русел, акумулятивні руслові форми, морфологічні елементи заплав тощо), відсутність туристичної інфраструктури та інформаційно-освітнього забезпечення, важливість для підвищення знань у галузі наук про Землю
Цільова група	Жителі Закарпатської області (зокрема, територіальні громади Берегівського, Виноградівського, Мукачівського, Ужгородського районів), вітчизняні та зарубіжні туристи
Реципієнти вигод від реалізації проекту	РЛП «Притисянський» - як надавач освітньо-туристичних послуг), територіальні громади Закарпатської області (зокрема Берегівського, Виноградівського, Мукачівського, Ужгородського районів) - як надавачі базових туристичних послуг, відвідувачі і туристи - як отримувачі інформаційно-освітніх, туристично-рекреаційних послуг
Охоплювана тематика	Геологічна будова, флювіальний рельєф і процеси, об'єкти геоспадщини, інші природні цінності (біорізноманіття території)
Задіяні ресурси для впровадження продукту	
Природні, природно-антропогенні	Геотуристичні об'єкти фрагментів заплав річок Тиса, Латориця і Боржава
Історико-культурні	Матеріальна і нематеріальна історико-культурна спадщина території реалізації проекту
Інфраструктурні	Мережа ознакованих геотуристичних шляхів з оглядовими майданчиками для демонстрації заплавних комплексів долин річок Тиса, Латориця і Боржава; відповідні інформаційні стенди поблизу кожного оглядового пункту; геотуристичний путівник з описом шляхів і геотуристичних об'єктів
Людські	Спеціалісти відповідного профілю Ужгородського та Львівського університетів, представники територіальних громад, обласні департаменти туризму, екології та природних ресурсів
Інформаційно-освітні	Геотуристичний путівник, промарковані геотуристичні маршрути та інформаційні стенди поблизу відвідуваних об'єктів, інформація на новоствореній інтернет-сторінці РЛП «Притисянський»
Проектований термін підготовки продукту	3 роки

- paleoheohrafii Ukrainy Karpatskiy prylyehlykhy terytorii*, 1(8), 232–243, (In Ukrainian).
- Dubis, L., Malska, M., Kaminska, V. (2018). Relief i heodynamichni protsesy yak obiekty heoturystychnoho interesu [Relief and geodynamic processes as objects of geotourist interest]. “Współczesne formy turystyki i rekreacji”. Materiały IV Konferencji Międzynarodowej, Lublin, 10-11.10.2018, (In Polish).
- Habchak, N., Dubis, L., Melnyk, A., Chyr, N. (2018). *Ekolohichni turyzm na pryrodokhoronnykh terytoriiakh Zakarpatskoi oblasti* [Ecological tourism in protected areas of Zakarpattia region]. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU Hoverla, (In Ukrainian).
- Kalinin, V.I., Rurskyi, D.S., Antakova, I.V. (Eds.). (2006). *Heolohichni pamiatky Ukrainy u 3 t.* [Geological monuments of Ukraine: In 3 vol.]. Kyiv: DIA, (In Ukrainian).
- Karpatskyi biosfernyi zapovidnyk (2018). [Carpathian Biosphere Reserve]. Retrieved from: cbr.nature.org.ua/ukrainian.htm.
- Kovalchuk, A. A. (Ed.). (2006). *Bolotni ekosystemy rehionu Skhidnykh Karpat v mezhakh Ukrainy* [Marsh ecosystems of Ukrainian Carpathians region in Ukraine]. Uzhhorod: Lira, (In Ukrainian).
- Kravchuk, Ya. (2008). *Heomorfolohiya Polonynsko-Chornohirskykh Karpat: monohrafiya* [Geomorphology of the Polonynsko-Chornohirsky Carpathians: monograph], Publ. Center of Ivan Franko National University of Lviv, (In Ukrainian).
- Kravchuk, Ya. (2015). *Relief Solotvynskoho baseynu v Ukrayinskykh Karpatakh: monohrafiya* [Relief of Solotvynska basin in Ukrainian Carpathians : monograph], Publ. Center of Ivan Franko National University of Lviv, (In Ukrainian).
- Kravchuk, Ya. (2016). Morfostrukturna obumovlenist heomorfolohichnoho podilu Chop-Mukachivskoi rivnyny [Morphostructural condition of the geomorphologic division of the Chop-Mukacheve plain]. *Problemy heomorfolohii i paleoheohrafii Ukrainy Karpat i prylyehlykhy terytorii*, 1(6), 129-137, (In Ukrainian).
- Kravchuk, Ya.S. (2017). Morfostrukturno-morfoskulpturnyy analiz reliefu Vododilno-Verhovynskykh Karpat [Morphostructure and morphosculpture analysis of relief of Vododilno-Verhovynsky Carpathians]. *Problemy heomorfolohii i paleoheohrafii Ukrainy Karpat i prylyehlykhy terytorii*, 2(07), 25-48, (In Ukrainian).
- Kravchuk, Ya., Khomyn, Ya. (2011). *Relief Vulkanichnoho*

- pasma Ukrainykh Karpat* [The relief of the Volcanic chine of the Ukrainian Carpathians]. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, (In Ukrainian).
- Kravchuk, Ya.S., Shevchuk, O.M. (2011). Perspektyvy rozvytku vulkanichnoho turyzmu v mezhakh Vyhorlat-Hutynskoho pasma Ukrainykh Karpat [Prospects for the development of volcanic tourism within the Vygorlat-Gutynsky chine of the Ukrainian Carpathians]. In *Rekreatsiyni potentsial Prykarpattia: Istoriia, suchasnyi stan, perspektyvy*: Mater. mizhnar. nauk. Konfer. Vyp. 3, Turyzm i rozvytok rehionu (261-270). Ivano-Frankivsk: Foliant, (In Ukrainian).
- Kravchuk, Ya., Zinko, Yu., Khomyn, Ya., Shevchuk, O. (2012). Proektovanyi heopark «Vulkanichni Karpaty» [The planned geopark “Volcanic Carpathians”]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya heohrafia*, 40 (2), 30–43, (In Ukrainian).
- Kravchuk, Ya.S., Hnatiuk, R.M., Ivanyk, M.B. (2016). Relief ukraïnskoi chastyny Marmaroskoho rehionu Skhidnykh Karpat [Relief of the Ukrainian part of the Marmarosky region of the Eastern Carpathians]. *Problemy heomorfolohii i paleoheohrafii Ukrainykh Karpat i prylehlykh terytorii*, 1(6), 138-148, (In Ukrainian).
- Lazarenko, E.A. (1978). *Po vulkanicheskim Karpatam: Putevoditel* [Across the Volcanic Carpathians: Guidebook]. Uzhhorod: Karpaty, (In Ukrainian).
- National Nature Reserve «Synevyr» (2018). Retrieved from: www.npp-synevir.net.ua.
- National Nature Reserve «Zacharovanyi kraj» (2018). Retrieved from: nppzk.info/golovna.html.
- Petrivska Sloboda (2018). Karst caves of Zakarpattia. Retrieved from: psloboda.at.ua/index/karstovi_pechari_zakarpattja/0-97.
- Prots, B. (2010). Floodplain forests of the Transcarpathia (Ukraine): living close to human. *Scientific Bulletin of Chernivtsy University. Biology (Biological System)*, 2 (3), 58–62.
- Prykhodko, M.H., Panov, D.H., Matskiv, B.V. (2003). *Heolohichni pamiatky Zakarpatskoyi oblasti Ukrainy. Zakliuchennia ... Zakarpatskoi HRE* (rukopys) [Geological monuments of Zakarpattia region of Ukraine: Conclusion ... Zakarpattia GRE (manuscript)]. Berehovo (In Ukrainian).
- Rogowski, M. (2016). The potential of the Sudetes Mountains for the development of geotouristic products. *Geotourism*, 3–4 (46–47), 59–80. doi: 10.7494/geotour.2016.46-47.59
- Stoiko, S.M. (Ed.). (2007). *Uzhanskyi natsionalnyi pryrodnyi park. Polifunktsionalne znachennia* [Uzhanskiy National Nature Park. Polyfunctional value]. Lviv, (In Ukrainian).
- UNESCO (2018). Europe & North America: 302 biosphere reserves in 37 countries / MAB Networks / Man and the Biosphere Programme. Retrieved from: www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/biosphere-reserves/europe-north-america/.
- Vahrushev, V.O., Kovalchuk I. P., Komliiev O. O., Kravchuk Ya. S., Palienko E. T., Rudko H. I., Stetsiuk V. V. (Ed.). (2010). *Relief Ukrayiny* [Relief of Ukraine]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Slovo», (In Ukrainian).
- World heritage list UNESCO (2018). Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests of Germany. Retrieved from: whc.unesco.org/en/list/1133/.

Дубіс Л., Габчак Н. Перспективні геотуристичні продукти природоохоронних територій Закарпатської області. *Фізична географія та геоморфологія*, 93(1): X-X.

Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Петра Дорошенка, 41, Львів, 79000, Україна
 Люблінський католицький університет Івана Павла II, вул. Константинов 1Н, Люблін, 20708, Республіка Польща
 Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, Ужгород, 88000, Україна

Природоохоронні території Закарпатської області розташовані в різних частинах Українських Карпат: НПП «Синевир» знаходиться у Привододільних (Внутрішніх) Горгонах; Ужанський НПП охоплює фрагменти Вододільно-Верховинського і Полонинського хребтів; НПП «Зачарований край» та РЛП «Синяк» займає центральну частину Вигорлат-Гутинського вулканічного пасма; РЛП «Притисянський» репрезентує найцінніші природні території Притисенської алювіальної низовинної рівнини; Карпатський біосферний заповідник охоплює Чорногірський масив на південному макросхилі Чорногірського хребта, Свидовецький масив у найвищій частині Свидовецьких гір, Мarmarosкий та Кузій-Трибушанський масиви в межах Рахівських гір Мarmarosкого кристалічного масиву, Угольсько-Ширококолужанський масив на південних схилах полонини Красної і полонини Менчіл Полонинського хребта, Долину нарцисів в межах Солотвинської улоговини та Чорну і Юлівську гори, які належать до Вигорлат-Гутинського вулканічного пасма. На цих територіях є цілий спектр геотуристичних об'єктів, багато з яких стали популярними туристичними атракціями і входять до складу екоосвітніх стежок і/чи туристичних маршрутів. При такому багатстві потенційних геотуристичних атракцій на природоохоронних територіях Закарпаття не створено жодного повноцінного геотуристичного продукту. У представленому дослідженні запропоновано кілька геотуристичних продуктів, придатних для впровадження на природоохоронних територіях Закарпаття для розвитку геотуризму. На основі аналізу геотуристичних об'єктів та з урахуванням сучасного стану туристичної інфраструктури зазначених природоохоронних територій Закарпаття нами запропоновано чотири геотуристичні продукти, які можуть дати поштовх для розвитку геотуризму на Закарпатті, а саме: 1) «Інформаційно-освітній геоцентр Вулканічних Карпат» (НПП «Зачарований край» і РЛП «Синяк») – на основі об'єктів вулканічного походження; 2) «Скелі і печери Карпатського біосферного заповідника» (Кузій-Трибушанський та Угольсько-Ширококолужанський заповідні масиви КБЗ) на основі скельних і печерних утворень; 3) «Слідами давнього зледеніння» (високогір'я Чорногірського, Свидовецького та Мarmarosкого заповідних масивів КБЗ) на основі льодовикових форм і сучасних геодинамічних процесів; 4) «Таємне і явне життя річок рівнинного Закарпаття» (РЛП «Притисянський») – на основі флювіального рельєфу. Підставою для створення і впровадження цих геотуристичних продуктів є значна кількість геотуристичних об'єктів, можливість управління (діючі адміністрації) та наявність базової туристичної інфраструктури (заклади обслуговування туристів), яку можна використати для потреб геотуризму. Лише запропонований геотуристичний продукт у межах РЛП «Притисянський» має стати початком для створення тут туристичної інфраструктури. Для кожного із запропонованих геотуристичних продуктів розроблено паспорти з уніфікованими характеристиками, які даватимуть змогу побудувати стратегію поетапної підготовки цих продуктів, також розрахувати приблизну вартість проєктів. Результатами цього дослідження можуть скористатися адміністрації природоохоронних територій, органи обласної та місцевої влади, відповідні профільні департаменти (туризму та екології і природних ресурсів) Закарпатської області та місцеві громади.

Ключові слова: Закарпаття, георізоманіття, охоронна природної спадщини, геотуризм, геотуристичний продукт, геотуристичні об'єкти, геотуристичні атракції.